

Н.М. Тхор,
кандидат філологічних наук, доцент
(Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова)

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦИТУВАННЯ СЕНТЕНЦІЙ

Стаття присвячена дослідженню функціональних характеристик цитації сентенцій у тексті та вивченню специфіки їх текстowego адаптування. Особливу увагу звернено на феномен контекстуального перетворення сентенцій. Зазначається, що своєрідна мовленнєво-естетична організація сентенцій робить це явище надзвичайно актуальним з точки зору сучасної науково-лінгвістичної парадигми.

У теорії лінгвістики тексту, яка на сучасному етапі інтенсивно розроблює питання співвідношення тексту і культури, культурно-історичної мотивації сучасних текстів, одне з провідних місць посідає дослідження специфіки категорії інтертексту, і зокрема, одного з її проявів – цитації, основний напрям у дослідженні якої спирається на уявлення про неї як про прагматично організоване явище, що виявляє відмінні для різних типів текстів мовні тенденції виразу. Одна й та ж сама цитата як елемент цілого текстowego масиву з різних точок зору і у відведених для її реалізації типах викладу може відтворювати різні за своєю прагматикою ідейні величини. Крім того, потрібно брати до уваги, що актуалізація певної інтертекстової одиниці, зокрема цитати, у першу чергу повинна пов'язуватись із визначенням її ролі у структурі образів, що нею створюються або відтворюються [1; 2; 3], які знайомі більшості представників лінгвокультурної спільноти, зберігаються в колективній пам'яті цієї спільноти і регулярно актуалізуються в їх мовленні [2: 9].

Існує протиріччя між широким вживанням цитати і майже повною науковою недослідженістю причин, що зумовлюють це явище. Цієї проблеми торкалися вчені, але здебільшого розглядали її в колі інших, більш широких лінгвістичних пошуків [3; 4; 5]. Ми маємо на меті визначити основні специфічні характеристики функціонування цитати в тексті. У пропонованій статті обмежимось аналізом цитати на прикладі авторського (класичного) афоризму або сентенції, як найбільш поширеного виду цитування.

Велика смислова і естетична насиченість сентенції, органічно притаманна їй здатність "стискати думки", дозволяє їй стати найбільш економним і компактним способом збереження і передавання інформації. Сентенція, що виникла на підставі пережитого досвіду, вдало втілила пережите в лаконічній і оригінальній словесній формі, набуває характеру своєрідної логіко-естетичної моделі щодо різних життєвих ситуацій. В основі цього явища знаходиться сума принципів, що визначається як "естетика тотожності". Її гносеологічна природа полягає в тому, що різноманітні явища життя пізнаються шляхом прирівнювання їх до певних логічних моделей. При цьому митець свідомо відкидає як неістотне все, що складає індивідуальну своєрідність явищ, в основі яких лежить мистецтво ототожнювання [6].

Явище, що позначається в естетиці тотожності як логіко-естетична модель, відоме в мовознавстві та історії літератури давно. Зазначаючи величезну роль новаторства, творчих відкриттів у словесному мистецтві, вчені не применшували значення традиційних і сталих форм. У цьому сенсі цікавою є думка дослідників, які надають особливого значення в мові "загальним місцям", "топосам" тобто традиційному і сталому. А.А. Потебня називав такі сталі форми "згущенням думки" або "згуртованими образами". Їх "вічність", на його думку, впливає з того, що вони "настолько освобождены от всякой случайности и настолько связаны между собою, что с трудом поддаются изменению... Эти сплоченные образы способны, по первому требованию, стать общей схемой спутанных явлений жизни и служить их объяснением" [7: 47]. Байка, говорить Лессінг є "низведение нравственного положения к частному случаю" [8: 50]. Ця теза слушна не тільки по відношенню до байки, але й до будь-якої "загальної схеми". Оцінюючи літературні канони середньовіччя Д.С. Лихачов зазначав, що сама по собі система канонів може бути корисним фактором мистецтва, що полегшує пізнання дійсності. Прагнення до встановлення літературних канонів відповідає прагненню людини до систематизації свого пізнання, що полегшує сприйняття узагальненням, до економії творчості. "Канон – знак, канон – сигнал, вызывающий известные чувства и представления" [6: 143].

З точки зору загальної теорії канонів сентенція постає як один із видів "естетичних знаків" [2], що традиційно позначають сталі відносини, уявлення. Заміняючи певну життєву ситуацію, або комплексне уявлення того або іншого роду емоцій, ідей, естетичні знаки здійснюють активну соціальну функцію [2: 29] дозволяючи "замещать массу разнообразных мыслей относительно небольшими умственными величинами" [5: 97]. Основою функціонування сентенції як естетичного знаку є її сталість, відтворюваність.

"Человек так устроен, что может судить о внутренних своих процессах не иначе, как тем или другим способом обнаружив эти процессы во вне, положив, представив их перед собой... В языке человек объективирует свою мысль и, благодаря этому, имеет возможность задерживать перед собою и подвергать обработке эту мысль" [7: 46]. Сентенція – це саме та "загальна схема" ("згущена думка", естетичний знак, логіко-естетична модель), яка дозволяє людині зіставити свій індивідуальний конкретний досвід з загальнолюдським, загальнопережитим, і на підставі цього зіставлення зробити важливий для себе висновок. Індивідуальна своєрідність, неістотна при створенні логіко-естетичної моделі сентенції, відіграє певну роль щодо особи персонажа, який цитує дану сентенцію.

Загальнолюдський досвід, що міститься в логіко-естетичній моделі сентенції, збігається з індивідуальним, особисто пережитим і відчутим. У цьому випадку сентенція цитується як вагомий додатковий аргумент до власних міркувань персонажа, як безперечний доказ слушності ідеї, яка ним розвивається. Такою, наприклад, є роль сентенції з "Опыта о критике" А. Попа, що цитується одним з персонажів п'єси Б. Шоу.

It is only the half-truths that are dangerous. Ignorant faddists pick up some superficial information about germs; and they write to the papers and try to discredit science. They dupe and mislead many honest and worthy people. But science has a perfect answer to them on every point.

A little learning is a dangerous thing:

Drink deep; or taste not the Pierian spring.

I mean no disrespect to your generation, Sir Patrick: some of you old stagers did marvels through sheer professional intuition and clinical experience; but when I think of the average men of your day, ignorantly bleeding and cupping and purging, and scattering germs over their patients from their clothes and instruments, and contrast all that with the scientific certainty and simplicity of my treatment of the little prince the other day, I cant help being proud of my own generation: the men who were trained on the germ theory, the veterans of the great struggle over Evolution in the seventies. We may have our faults; but at least we are men of science. That is why I am taking up your treatment, Ridgeon, and pushing it. It's scientific [9: 198].

Проаналізуємо наведений уривок, приділяючи особливу увагу логіко-естетичній моделі сентенції як "загальної схеми" семантичного наповнення тексту.

Сентенція становить контамінацію двох логіко-семантичних інваріантів: 1) імплікації: "A little learning is a dangerous things", model $P_x \rightarrow P_y$ (якщо об'єкт P – 'learning' має властивість "x" – 'to be little', то він має і властивість "y" – 'to be dangerous') та 2) контрпозитивності: P: P (to drink deep протиставляється to taste not).

Перша частина сентенції має пряме вмотивування загального значення і приймається буквально: 'недостатня освіченість – річ небезпечна' ("A little learning is a dangerous things"). Друга частина – метафорична, і для її дешифрування потрібен певний тезаурус. Ключ до розуміння – образ Пієпрійського джерела, з якого, згідно з легендою, тече вода мудрості, пізнання. Ця сентенція – ніби образна ілюстрація до прямої тези, що проголошується в першій частині: "пий вдосталь, або не пий взагалі з джерела знань, оскільки недостатня освіченість – річ небезпечна".

Простежимо за процесом іррадіації основної смислової і естетичної інформації, що міститься в сентенції, на даний відрізок часу. Перша половина першої частини: "A little learning" об'єднує такі лексеми з загальною негативно-оцінною характеристикою компонентів як: "half-truths, ignorant faddists, superficial information". Напівправа, неосвічені диваки, поверхова інформація – все це результат "недостатньої освіченості", яка загрожує безпекою. Небезпека ж (a dangerous thing) полягає у здатності невігласів to mislead, to discredit, to dupe. Ключове слово сентенції – dangerous в інтеративній формі вміщене в мову персонажа: "It is only half-truths that are dangerous". Як порада превентивного засобу від небезпеки невігластва звучить друга сентенція: "Drink deep; or taste not the Pierian spring". Цей "згуртований образ" розшифровується за допомогою цілої серії лексем з позитивною оцінкою, що протиставляється оцінці "неосвічених диваків": old stagers, did marvels through, sheer professional institution, clinic experience, scientific certainty and simplicity, the veterans of the great struggle over Evolution, men of science, и нарешті, заключна оцінка: "It is scientific".

Таким чином, стара істина, що міститься в сентенції А. Попа, знадобилась персонажу п'єси Б. Шоу для акумуляції власної ідеї, для більш вагомої її аргументації. При цьому поряд з основними стилістичними функціями сентенції – оцінно-характеристичною та переконання – виникає і успішно реалізується додаткова функція: суб'єктивно-пізнавальна, що іррадує на сприйняття всього відрізка тексту. У цьому плані доречно згадати і про надання переваги таким майстром слова, як А. Блок, "традиційним, навіть стертим істинам" ("ходячим істинам"), оскільки "в них хранится старая эмоциональность; слегка подновлённая, она сильнее и глубже, чем эмоциональность нового образа, ибо новизна отвлекает от эмоциональности в сторону предметности" [4: 17].

Іншим випадком реалізації суб'єктивно-пізнавальної функції сентенції є прецедент розбіжності загально життєвого досвіду, на підставі якого створена цитована персонажем сентенція і його власного, індивідуального, неодноразово пережитого. У цьому випадку роль сентенції як логіко-естетичної моделі зводиться до того, що вона служить зразком помилки, контраст з якою підкреслює оригінальність висловленого далі судження автора. Спираючись на цитовану сентенцію як на тезу, автор (або його персонаж) доповнює цитату своєю, створеною в результаті критичних міркувань, оцінкою. Так, Бернард Шоу вкладає у уста свого героя вислів Ларошфуко, який заперечує існування щасливих шлюбів:

- Happy!.. YOUR marriage! You think that! You believe that!

I know it, my lad. La Rochefoucauld said that there are convenient marriages, but no delightful ones. My dear lad: in a happy marriage like ours, there is something very sacred in the return of the wife to her home. Candida thought I would rather not have you here; but she was wrong. I'm very fond of you, my boy, and I should like you to see for yourself what a happy thing it is to be married as I am. [9: 87].

Відштовхуючись від відомого вислову, герой п'єси Б. Шоу наводить свої докази, які дозволяють йому розвинути власну концепцію, викласти її переконливо і оригінально для того, щоб заспокоїти в першу чергу себе і радуватись поверненню дружини. Стилiстична функція переконання, що властива сентенції, у таких випадках відсувається на задній план, висуваючи вперед функцію суб'єктивно-пізнавальної оцінки.

Нерідкими є випадки, коли сентенція-теза не наводиться автором у тексті, але припускається імпліцитно, алюзивно. У цій функції автор розраховує на накопичений тезаурус читача, його ерудицію, "фонове знання", оскільки залишаючись невпізнаною, алюзивна сентенція втрачає свій стилістичний ефект майже повністю. Як ілюстрацію наведемо уривок з повісті Ірвіна Шоу "Вечір у Візантії":

"Pablo Picasso came in with a party of five, and the handsome woman who owned the restaurant fussed him into a table along the opposite wall. Craig looked at him at once..."

Later, the proprietress came over to his table. "You know who that is, don't you?" she asked in a low voice. "Of course". "They don't recognize him," she said. "Art is long", said, "and recognition is fleeting" [10: 18].

Стилістичний ефект напівжартівливої, на перший погляд, репліки героя, досягається миттєвим розпізнанням "прихованої" глибокої думки Гіппократа: "Art is long, and life is short" замість гіппократовського "життя коротке" – "визнання скороминуще".

Незважаючи на зроблене перефразування розпізнання класичної сентенції підготованим читачем відбувається миттєво. Цьому сприяє ідентичність синтаксичної рівноваги, ідентичність логіко-семіотичних інваріантів контр позиції, семантична еквівалентність зіставлення за контрастом, повтор однієї з частин вислову. При цьому "уточнення" класичного вислову, заміна "життя" "визнанням" набуває символічного змісту по мірі подальшого розвитку сюжету, який закінчується несподівано трагічною розв'язкою – смертю колись знаменитого кінодіяча напередодні нового сплеску слави. Так збігаються обидва плани: *Life (recognition) is short (fleeting) – Art is long.*

Підводячи підсумок, можна зазначити, що контекст твору створює найбільш сприятливі умови не тільки для виникнення несподіваних оригінальних сентенцій "ad hoc", але й для закріплення відтворення в інших місцях тексту, для "виходу на орбіту мови". Кожна сентенція, проголошуючи одну з логіко-естетичних моделей взаємовідносин Людини з оточуючим її світом, становить собою найбільш економний і компактний спосіб збереження і передачі інформації. Виходячи із визначення стилю як "способа образного освоєння життя, способа убеждать и увлекать читателя" [9: 214], потрібно зазначити, що цитування взагалі і сентенція зокрема, посідають важливе місце в системі реалізації стилістичних засобів і прийомів мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Дубчинский В.В. Искусство создания словарей. Конспекты по лексикографии. – Харьков: ХГУ, 1994. – 120 с.
2. Дядечко Л.П. Крилаті слова в російській мові: системно-функціональний та лексикографічний аспекти: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.02. — К., 2003. – 34 с.
3. Красных В.В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 375 с.
4. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Едиториал УРСС, 2001. – 360 с.
5. Лихачев Д.С. Воспоминания. Раздумья. Работы разных лет / Д.С. Лихачев. – СПб: АРС, 2006. – 396 с.
6. Тынянов Ю. Архаисты и новаторы. – Л.: Прогресс, 1920. – 150 с.
7. Потебня А.А. Из лекций по теории словесности // Потебня А.А. Теоретическая поэтика. М.: Наука, 1990. – С. 45-105.
8. Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.: Наука, 1988. – 460 с.
9. Shaw B. Plays. – Edinburgh: Penguin Books, 1995. – 658 p.
10. Shaw I. Evening in Byzantium. – N.-Y.: Delacorte Press, 1988. – 805 p.
11. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монографическое учебное пособие. – К.: ЦУЛ Фитоцентр, 2002. – 336 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2008 р.

Тхор Н.М. Основные характеристики цитирования сентенций.

Статья посвящена исследованию функциональных характеристик цитации сентенций в тексте и изучению специфики её текстовой адаптации. Особое внимание уделяется рассмотрению феномена контекстуальной трансформации сентенции. Автор указывает на то, что своеобразная лингвоэстетическая организация делает данное явление необыкновенно актуальным с позиций современной научно-лингвистической парадигмы.

Thor N.M. Principal Characteristic of Quoting Maxims.

This article considers the functional features of quoting maxims in a text and highlights the specificity of its textual adaptation. Special attention is paid to the study of contextual maxim transformation phenomenon. The author points it out, that in view of the peculiar linguistic-aesthetic organization of the phenomenon, it turns out to be topical as taken within the context of the contemporary linguistic paradigm.